

*İstanbul'u Beslemek: Et ve Balık Kurumu Nasıl Kuruldu? **

Emrah YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Ankara

E-Mail: e.yildiz@hbv.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-1597-6699

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 12.03.2023 Kabul Tarihi / Accepted: 09.09.2023

ÖZ

YILDIZ, Emrah, **İstanbul'u Beslemek: Et ve Balık Kurumu Nasıl Kuruldu?**, CTAD, Yıl 19, Sayı 38 (Özel Sayı 2023), s.775-801.

İstanbul'da II. Dünya Savaşı'nın arifesinde patlak veren hayat pahalılığı krizi, ülke genelinde fiyat artışlarını tetikleyeceği kaygısıyla, savaş sonuna dek politika yapımcıların gündemini meşgul etmiştir. İstanbul özelinde hayat pahalılığıyla mücadele için politikalar uygulanırken bir ulusal et endüstrisi kurma fikri, dönemin alt yapı kapasitesi nedeniyle bir öneri olarak kalmıştır. Savaşın ardından Türkiye'nin, Marshall Planı'na dahil olmak için iç tasarruflara dayalı sanayileşmeden dış kaynaklara dayalı tarımsal kalkınma modeline geçişi, bir ulusal et endüstrisi kurma fikrinin gerçekleşmesi için uygun ortamı sağlamıştır. Bu çalışma, hayat pahalılığıyla mücadeleden Et ve Balık Kurumu'nun kuruluşuna, bir politika fikrinin izini arşiv belgeleri ve yazılı medya üzerinden sürmekte; politika yapımcıların hayat pahalılığı kriziyle nasıl mücadele ettiği, ulusal et endüstrisi kurma fikrinin gerçeğe nasıl dönüştüğü

* Bu çalışma yazarın künyesi verilen doktora tezinden üretilmiştir: Emrah Yıldız, *Yeni Ekonomi Sosyolojisi' Perspektifinden Türkiye'de Devlet-Toplum İlişkileri ve Kamu İktisadi Kuruluşlarının Rolü: Et ve Balık Kurumu Örneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

sorularına yeni kurumsalci perspektiften yanıt aramaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hayat Pahalılığı, Et ve Balık Kurumu, Toprak Mahsulleri Ofisi, Marshall Planı, Tarımsal Kalkınma.

ABSTRACT

YILDIZ, Emrah, **Feeding Istanbul: The Foundation of Turkey's Meat and Fish Board**, CTAD, Year 19, Issue 38 (Special Issue 2023), pp.775-801.

The cost-of-living crisis that erupted in Istanbul on the eve of World War II occupied Turkey's political agenda until the end of the war, as policy makers worried that rising prices in Istanbul would spill over across the country. Although various regulations and policies were put in place to control the cost of living in Istanbul, the idea of establishing a national meat industry stalled out as a policy proposal due to a lack of adequate financial resources. Following WWII, Turkey shifted its policy paradigm from one of industrialization based on domestic savings to one of agricultural development. That shift provided a suitable environment to build a national meat industry, funded by international loans as part of the Marshall Plan. This study traces the origin of the policy idea during the interwar period that gave rise to the foundation of the Meat and Fish Board by evaluating state archives and media from the perspective of new institutionalism.

Keywords: Cost-of-living crisis, Meat and Fish Board, Turkish Grain Board, Marshall Plan, Agricultural Development.

Giriş

1952 yılında, II. Dünya Savaşı yıllarından kalan bir savaş dönemi düzenlemesi olan Millî Korunma Kanunu kapsamında Ticaret Bakanlığı'na bağılı olarak kurulan Et ve Balık Kurumu, yarım asrı aşan tarihiyle Türkiye'nin iktisadi ve toplumsal hayatında hâlâ yer almaktadır. Et ve balık sanayisinin kurulmasından hayvan ıslahı çalışmalarına, kasaplık hayvan ve balık alım satım işlerinden piyasaya tanzim satışlarla müdahaleye dek geniş bir yetki alanına sahip olan kurum, ülkenin et ve balık işlerini tertip ve tanzim etmiştir. 1993 senesinde özelleştirme kapsamına alınana dek bu görevleri ifa eden Et ve Balık Kurumu, bunun ardından faaliyetlerini büyük oranda durdurmuştur. Hafızalarda daha çok *hayat pahalılığı* ile hatırlanan Et ve Balık Kurumu, kamu iktisadi teşekküllerinin (KİT) özelleştirme programının yürütüldüğü bir dönemde, 2005 yılında Özelleştirme Yüksek Kurulunun 2005/104 sayılı kararıyla Avrupa Birliği normlarına uygun olarak hayvancılık sektöründe düzenleyici ve destekleyici bir rol üstlenmesi gerekçesiyle özelleştirme kapsamından çıkarılmıştır. Eski statüsüne iade edilen kurumun adı 2013/4553 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla Et

ve Süt Kurumu olarak değiştirilmiş olup, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ilgisinde faaliyetlerine devam etmektedir.

Kurumun faaliyetleri her ne kadar Türkiye'nin kalkınma öyküsünde gölgede kalan bir alanda, et ve balık sanayiinin gelişiminde olsa da bu faaliyet alanı, onu toplumun işesiyle doğrudan alâkadar kılmış ve kendisinin toplumsal hafızadaki yerini koruyabilmesini sağlamıştır. Bu yönüyle Et ve Balık Kurumu'nun bir kurum tarihi yazma girişimi için ziyadesiyle cezbedici olduğu düşünülebilir. Yine bir araştırmacı için kurumun zengin bir arşiv varlığı olduğu kanısı da oluşabilir. Ancak bu çalışma kapsamında yürütülen arşiv ve saha çalışmaları bizleri kısa sürede Et ve Balık Kurumu'nun beklenenin aksine arşiv kayıtlarının olmadığı gerçeğiyle yüzleştirmiştir.¹

Bu çalışma Et ve Balık Kurumunun kuruluşuna odaklanmakta; kurumun kuruluş serüvenini, yerelden ulusala bir et endüstrisinin teşekkül sürecini tartışmaya açmaktadır. Bu araştırma kapsamında kurum içinde başvurulacak bir arşivin olmaması, kurumun tarihini farklı kaynaklardan yazmayı zorunlu kılmıştır. Bu sebeple Et ve Balık Kurumu'nun kuruluş dönemi için Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları, Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Kurul raporları ile yazılı basından elde edilen bilgilere başvurulmuştur. Arşivler ile yazılı medyadan elde edilen bilgiler, Et ve Balık Kurumu'nun uzun bir politika arayışının kurumsallaşmış çıktısı olduğunu gösteriyor. Bu ise kurumun tarihini yazarken bizleri Et ve Balık Kurumu'na içine doğduğu tarihsel koşullar bağlamında ele almaya hem zorluyor hem de teşvik ediyor. Bu zorunluluk hali çalışmanın sınırlarını genişleterek, Et ve Balık Kurumu'nun nasıl bir tarihsel ortamın ürünü olduğu; çalışmanın hareket noktası olan İstanbul'daki et krizinin, II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda nasıl ulusal bir politikaya dönüştüğü sorusuna yanıt vermektedir.

¹ Bu araştırmaya 2014 yılı sonunda başlanmış ve ilk olarak kurumun Ankara'daki merkezi ziyaret edilmiştir. Burada yapılan görüşmelerde kurumun bir arşivinin olmadığı; daha evvel yapılan arşiv çalışmalarının ise çok az sayıdaki özlük dosyasının toparlanmasından ibaret olduğu tespit edilmiştir. Bu anlatı üzerine araştırma derinleştirilmiş, TBMM KİT Komisyonu'na başvurularak TBMM Kütüphanesi ile arşivlerinde çalışmalar yürütülmüştür. TBMM çatısı altında yürütülen çalışmalardaysa ancak 1978 yılına dek uzanan bir geçmişin izi sürülebilmiştir. Daha sonraki çalışmalarda 1960'ların ikinci yarısına ait birtakım evraklara ulaşmak mümkün olmuş fakat 15 Temmuz Darbe Girişimi'nde TBMM'nin bombalanması nedeniyle 10-12 sayfa kadar olan bu evraklara ulaşmak şansı da kaybedilmiştir. Arşiv çalışmaları kapsamında Et ve Süt Kurumu birkaç kez daha ziyaret edilerek yetkililere kurum arşivleri hakkında sorular sorularak arşivlerin izi sürülse de kurumun arşivlerinin özelleştirme sürecinde tasfiye edildiği/kaybolduğu ve bir kısmının muhtelif kombinalarda kazara kaybolduğu aktarılmıştır. Resmî evrak statüsünde olduğundan araştırma kapsamında kurumdan hiçbir arşiv belgesi alınmamış; çok az sayıdaki istatistiki bilgi içeren dokümanın fotoğrafları çekilmiştir.

Peter Berger ve Thomas Luckman kurumların bir tarihsel süreç içinde oluşurken, diğer yanda da kendi tarihlerini ürettiklerine dikkat çekerler.² 1930'lardan itibaren İstanbul'un et krizlerine sahne olması, ülkenin o yıllarda mevcut altyapı kapasitesiyle beraber ele alındığında yerel bir problemin hızla ulusal bir kriz haline gelmesine neden olmuştur. Bu sebeple Et ve Balık Kurumu'nun doğuşunu tetikleyen dönemseller koşulları irdelemek, siyasi iradenin bir gıda krizini yönetme stratejilerini anlamamanın ötesinde, Türkiye'nin o yıllardaki genel kurumsal kapasitesi hakkında da somut fikirler edinmemizi sağlayacak geniş bir tarihsel perspektif sunacaktır.

Peter Hall, Berger ve Luckman'ın tarihsellik vurgusunu bir adım daha ileriye taşıyarak politika yapımının devletın ekonomideki rolüne dair beklenti ve düşünceler, geçmiş politika deneyimleri hakkında toplumda oluşan kanı, toplumda hâkim olan düşünce, fikirler ve inançlar gibi yoğun bir düşünsel bağlam içinde gerçekleştiğini vurgular.³ Et ve Balık Kurumu'nu Türkiye'nin iktisadî ve sosyal tarihi içinde konumlandırmak, bu açıdan tartışmayı iki farklı boyutta genişletme olanağı sunmaktadır.

Bunlardan ilki, biraz da ironik bir biçimde, arşivi olmayan bu kurumun tarihini Türkiye'de et işesi probleminden hareketle, daha da uzun bir tarihe dayandırma imkânıdır. Türkiye'nin et tedarik problemine odaklanan bu kurum, hayat pahalılığının yegâne dert olduğu ve et fiyatlarının yükseldiği dönemlerde hafızalarda canlanmışır. Buna ek olarak Türkiye'de hayvancılık ve balıkçılık sanayi sıklıkla gündeme gelmiş ama kurumsal reçeteler ancak çok daha geç bir tarihte sunulabilmiştir.⁴ Ayrıca Türkiye'de hayat pahalılığıyla mücadele için

² Peter Berger-Thomas Luckman, *The Social Construction of Reality: A Treatise in The Sociology of Knowledge*, Doubleday, New York, 1966, s. 53-55.

³ Peter Hall, *The Political Power of Economic Ideas: Keynesianism Across Nations*, Princeton University Press, Princeton, 1989, s. 383-384.

⁴ Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım ve hayvancılık politikalarında sorun, arayış ve çözümler için bk. Zafer Toprak "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler: 1900-1950", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*, ed. Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Yurt Yayınları, Ankara, 1988. II. Dünya Savaşı sonrasında tarım ve hayvancılık ülke gündemindeki yerini korumaya devam etmiş ve bir et endüstrisi kurulması dair düşünceler daha yüksek sesle dile getirilmiştir. Bu yıllarda tarım ve hayvancılık için politika önerilerine bütüncül bir bakış için 1948 yılında düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi tartışmalarına bakılabilir. Yine bu dönemde tarım ve hayvancılık politikalarının ulusal kalkınma için öneminden ziyade, Almanya ve ABD'nin büyük stratejilerinin bir parçası olarak Osmanlı İmparatorluğu ve yeni Türkiye'den beklentilerine dair çok kapsamlı bir tartışma için bk. Heinrich Hartmann, "Meeting Again at Tahirova: German Expertise in Turkish Agriculture in the 20th Century", *Contemporary European History*, 2022, s. 1-18. Türkiye'nin savaş sonrası dönemde özellikle ulaştırma altyapısını geliştirme çabasıyla tarım ve hayvancılık sektörünü geliştirme gayretlerini ABD stratejisi ekseninde kapsamlı bir değerlendirmesi için bk. Begüm Adalet, *Hotels and Highways: The Construction of Modernization Theory in Cold War Turkey*, Stanford University Press, Stanford, 2018.

çeşitli politikalar uygulanmış ama et ve balık ürünleri özelinde ise genel bir politika tedbiri uygulanmamıştır. Uygulananlar ise sadece İstanbul'u beslemekle sınırlı kalmıştır. Nihayet 1940'ların sonunda Toprak Mahsulleri Ofisi bünyesinde Et, Balık ve Yağ İşleri Müdürlüğü kurulmuş ve Marshall Planı kapsamında bu daireye teknik ekip, teçhizat ve kredi desteği sağlanmıştır.⁵

İkinci olarak, İstanbul'daki et krizinin öyküsünden hareketle yerel bir krizin bir ulusal politika oluşturma sürecine evrimini, özgül bir üst anlatı içinde konumlandırma olanağı buluyoruz. Biraz daha açmak gerekirse, 1930'lardan itibaren İstanbul'daki et kriziyle mücadele politikaları, nihayet savaş sonrası dönemde ulusal bir kurumun yönettiği ulusal bir politika hâlini alabilmiştir. Bu dönüşümün yaklaşık çeyrek asır süren arayışların ardından geç bir tarihte gerçekleşmesi izaha muhtaçtır. Dolayısıyla Et ve Balık Kurumunu bir üst anlatı içinde konumlandırmak, bir politika fikrinin izini sürmeye; politika yapıcılarının sorunu nasıl tanımladığı ve hangi imkân ve kısıtlar dâhilinde politikalar geliştirebildiği sorularını analitik bir zeminde tartışma olanağı sunmaktadır.

Bir politikanın izini sürmek politika yapıcılarının *acil* durumlar karşısındaki tutumunu ve kriz anında geliştirdiği politikanın kurumsallaşma sürecini açıklar.⁶ Fahiş et fiyatlarını düşürme, et endüstrisini geliştirme ve iptidai usullerle yapılan hayvancılığı modernize etme düşüncesi 1930'ların ortalarından itibaren politika yapıcılarının gündemlerini işgal etmiş ama çözüm önerileri tartışma düzeyinde kalmıştı. Bu önerilerin hayata geçirilmesi ise ekonomide paradigma değişiminin yaşandığı II. Dünya Savaşı sonrası dönemde mümkün olabilmiş; Türkiye tarım ve hayvancılığın gelişimi için zaruri olan altyapı, teknoloji ve finans desteğine uluslararası konjonktürün olanaklarından yararlanarak erişebilmişti. Bu nedenle elinizdeki çalışma, kurumu bir üst anlatı içinde sunarak II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslararası sistemi politika oluşturma sürecinde bir bağımsız değişken olarak analize dahil etmektedir. Serüvenine Toprak Mahsulleri Ofisi bünyesinde bir birim olarak başlayan Et ve Balık Kurumu'nun teşekkül öyküsü,

⁵ Bu bilgiye TMO 1949 ve 1950 yılı mali raporlarından ulaşılmıştır. Marshall Planı kapsamında TMO'ya verilen yardımların bir listesine ulaşmak mümkün olmamış, ancak *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşinleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşini BCA (105.658.1)* sayılı arşiv belgesi ile TMO mali raporlarından Et ve Balık Kurumu'nun açtığı ilk kombina olan Erzurum Kombinasi'nda Marshall Yardımı kapsamında alınan teçhizatın kullanıldığı tespit edilmiştir.

⁶ Frank Dobbin, *Forging Industrial Policy: the United States, Britain, and France in the Railway Age*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994; Stephan D. Krasner, "Approaches to the State: Alternative Competitions and Historical Dynamics", *Comparative Politics*, 16, 1984, s. 223-246.; Margaret Weir and Theda Skocpol, "State Structures and the Possibilities for 'Keynesian' Responses to the Great Depression in Sweden, Britain, and the United States", *Bringing the State Back In*, ed. Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer, and Theda Skocpol, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s. 107-169.

ekonomide yaşanan paradigma değişiminin kurumsal çıktılarını ve bürokrasinin politika oluşturma sürecindeki reflekslerini somutlamaktadır.

Bir Politikanın İzini Sürmek: Hayat Pahalılığı ile Mücadele ya da İstanbul'u Beslemek

1938 yılında İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde baş gösteren fiyat artışları, başbakanlık görevine yeni gelen Celal Bayar'ın temel gündemi olmuş, bunun üzerine "Hayat Pahalılığı ile Mücadele Harekâtı" başlamıştı. Bayar uygulama kapsamında ilk olarak, fiyat artışlarının nedenlerinin araştırılması için yurtdışından uzmanların ülkeye davet edilmesini, bu uzmanların görüşleri doğrultusunda fiyat hareketlerinin kontrol altına alınmasına yönelik politikaların geliştirilmesini istemişti.⁷ Uzmanların hayat pahalılığı hakkındaki çalışmaları bir yana, II. Dünya Savaşı'nın arifesinde hayat pahalılığı ve et fiyatlarının gündeme gelmesi, bizlere bir sorunun tanımlanması ve ele alınma şeklini anlama olanağı sunmaktadır.⁸

Başbakan Celal Bayar'ın direktifleri üzerine bu uygulama kapsamında, sadece İstanbul'da yürütülmek üzere, et fiyatlarını ucuzlatma uygulamaları başta İktisat ile Nafia Vekâletleri olmak üzere, ilgili bakanlıkların koordinasyonu altında yürütülmüştü.⁹ Uygulama kapsamında İktisat Vekâleti, İstanbul'da komisyonlar kurulmasını; Dahiliye ile Nafia Vekâletleri ise diğer illerdeki hayvanların tespiti ve naklini koordine etmiş, böylece et fiyatlarının perakende satış fiyatlarında kilogram başına ortalama 10 kuruş indirim uygulanmıştı.¹⁰

Yine bu çalışma kapsamında, 03.03.1938 tarihinde Başbakanlığa çekilen *acil kodlu* bir telgrafta, et fiyatlarında düşüş sağlandığı vurgulanmakla beraber, İstanbul'da et iâşesinin temini noktasında önemli bilgiler paylaşılmıştır. Başbakanlığa sunulan bilgilere göre, 1938 senesinin ilk üç ayında İstanbul'daki et fiyatlarını düşürme uygulamaları, çok büyük oranda Karadeniz bölgesinden sevk edilen hayvanlarla sağlanmış; Türkiye'de hayvan stokunun yeterli olduğu diğer bölgelerden canlı hayvan nakliyse İstanbul'da et fiyatlarının hayvan sahiplerinin

⁷ İlhan Tekeli - Selim İlkin, *İktisadi Politika ve Uygulamalarıyla II. Dünya Savaşı Türkiye'si*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 89.

⁸ Fiyatlardaki tırmanışın nedenlerini araştırmak için Türkiye'ye davet edilen uzmanlardan Frederic Benham için 22.7.1938 tarihli arşiv belgesi için bk. *BCA*, 84.70.60. Bu çalışma kapsamında Benham ve Lorenz'in hayat pahalılığı hakkında hazırladığı rapor için bk. Tarım Bakanlığı, 1947, s. 101-198. Yine aynı çalışmada Benham ve Lorenz'in yürüttüğü araştırma haricinde, fiyat kontrollerinin Almanya, Fransa ve İsviçre'de nasıl uygulandığında dair kapsamlı bir inceleme yer almaktadır.

⁹ *BCA*, 30.10.0.0/165.149.3, 20.01.1938.

¹⁰ *BCA*, 30.10.0.0/82.541.6, 28.02.1938.

beklentisinin altında olduğun için düşük kalmıştır.¹¹ Uygulamanın tam olarak yirminci gününde, 22.03.1938'de İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ, Bayar'a kapsamlı bir izahat vermiş ve et fiyatlarında başarılı bir şekilde indirim sağlandığının ifade etmiştir.¹²

Aslında II. Dünya Savaşı arifesinde baş gösteren hayat pahalılığı ülke çapında bir problemdi ve büyük şehirlerde şiddeti daha fazla hissedilmişti. İstanbul'da başlayan et kriziye lokal bir problemdi fakat üç büyük bakanlığın imkânları ulusal ölçekte seferber etmesiyle bir nebze olsun ancak çözülebilmişti. Hayat pahalılığı ve et kriziyle mücadele yöntemi Türkiye'de devlet kapasitesi ve piyasa yapısı hakkında önemli ipuçları sunuyor. Ekonomi politikasında devletçilik uygulanırken, üstelik büyük savaşın yaklaştığı bir ortamda, politika yapıcılarının piyasa mekanizmasını çözüm adresi olarak görmediği gerçeğini akılda tutarak, ilk olarak piyasanın arz-talep dengesine göz atmak gerekir. Bu maksatla Türkiye'nin 1929-1950 yılları arasında hayvan stoku, kurumsal kapasite, tesis ve teknolojik girdi kullanımı gibi unsurlara bakılabilir.

Yıl	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Sığır	Manda	TOPLAM
1929	10.184.524	8.342.877	2.784.644	4.685.000	492.000	26.489.045
1930	10.498.426	8.316.007	2.839.973	4.735.000	508.000	26.897.406
1935	13.591.000	8.456.000	3.305.424	6.486.176	540.184	32.378.784
1936	20.771.989	10.727.061	4.294.999	8.328.669	801.067	44.923.785
1937	21.724.533	11.050.344	9.558.612	8.765.858	903.511	52.002.858
1938	23.138.450	11.330.241	4.944.351	9.310.966	885.117	49.609.125
1939	25.220.503	11.185.457	5.332.631	9.395.303	906.804	52.040.698
1940	26.271.838	11.394.957	5.500.648	9.759.282	947.208	53.873.933
1941	25.411.693	11.523.106	5.533.748	10.064.357	963.029	53.495.933
1942	22.967.097	11.430.431	4.972.752	9.618.476	882.116	49.870.872
1943	21.104.603	11.825.215	4.381.061	9.231.043	847.912	47.389.834
1944	22.450.258	12.250.306	4.975.420	9.549.432	856.803	50.082.219

¹¹ *BCA*, 30.10.0.0/83.542.1, 03.03.1938.

¹² *BCA*, 30.10.0.0/83.543.30, 22.03.1938.

1945	23.386.009	12.221.969	4.026.448	9.809.926	848.166	50.292.518
1946	23.386.616	12.893.270	3.789.835	9.706.057	900.862	50.676.640
1947	25.579.866	13.104.071	4.153.767	9.800.919	947.422	53.586.045
1948	25.840.090	14.612.328	3945698	10.179.321	936.751	55.514.188
1949	23.073.071	13.561.350	3.841.871	10.103.741	897.074	51.477.107
1950	23.082.521	14.498.268	3.966.336	10.123.185	947.731	52.618.041

Tablo I- 1929-1950 Yılları Arasında Türkiye’de Canlı Hayvan Sayısı (Baş)¹³

Tablo 1, Türkiye’nin 1929-1950 yılları arasındaki hayvan stokunu göstermektedir. Hayvan stokunun ülke ihtiyaçlarına ne oranda cevap verebildiğini anlamak için hayvan stoku rakamlarının et ihtiyacı ve kesim kapasitesi eşliğinde yorumlanması gerekir. Türkiye’de 1939 yılında yapılan hesaplara göre kayıtlı mezbahanın bulunduğu 444 yerleşim yerinde kişi başına et tüketiminin 4 yaşından büyük nüfusta 21.5 kg olduğu tespit edilmiş; kırsal kesimden sadece 827 köye ilişkin veriler bu rakamın 6.2 kg olduğunu göstermiş; bu rakamlardan hareketle Türkiye’de kırsal kesimin toplam et tüketiminin ancak 73.388 ton olabileceği hesap edilmiştir.¹⁴ Elde edilen bu rakamlar, kır ve kent ayrımı gözetmeksizin hesaplandığı vakit, ülkede kişi başına yıllık et tüketiminin 9.41 kg olduğu tespitine ulaşılır.

II. Dünya Savaşı’nın patlak verdiği 1939 yılında Türkiye mevcut hayvan stoku ile dünyada koyun ve sığır nüfusunun en yüksek olduğu 10 ülke arasındaydı.¹⁵ Ülkedeki hayvan stoku ağırlıklı olarak Doğu Anadolu ile Orta Anadolu’da yoğunlaşmış, Türkiye’nin batı bölgelerine ulaştıkça hayvan popülasyonu seyrelmiştir.¹⁶ Hayvan stokunun yüksek olduğu Doğu Anadolu bölgesi Suriye, İran ve Rusya gibi ülkelere canlı hayvan ihraç ederken, Orta Anadolu ile beraber Doğu vilayetleri Türkiye’nin iç tüketiminde en önemli üretim merkezlerinden biri olmuştur.¹⁷ 1924-1939 yılları arasında Türkiye

¹³ *Türkiye İstatistik Kurumu, Tarım ve Hayvancılık Temel Göstergeleri, 1925-2011.*

¹⁴ Cevat Akkerman - Muzaffer Bekman, *Türkiye’nin Et Meselesi*, T.C Ziraat Vekâleti Neşriyatı, 1942, s. 87-92.

¹⁵ *age.*, s. 34-36.

¹⁶ Akkerman - Bekman, *age.*, s. 21,22,108.

¹⁷ Selâhattin Batu, “Türkiye’de Hayvancılık”, *Türkiye Coğrafya Dergisi*, Sayı 3-4, 1941, s. 310-11.

işlenmiş hayvansal ürün ve gıda ihracı yapmasa da canlı hayvan pazarında dünyanın en büyük ihracatçılarından biri olma özelliğini korumuştur.¹⁸

İşlenmiş et ürünleriyle diğer hayvansal gıdaların üretimi et kombinalarında yapılabilmektedir. Bir et kombinasyonunun teknolojik donanım, sıhhi şartlar, ulaştırma ve taşıma altyapısıyla koordinasyon ve veteriner gözetimine tabi olma gibi altyapı imkânlarına sahip olması gerekir. Türkiye'de ilk modern mezbaha 1923 yılında İstanbul'da açılmış, mezbaha açma ve işletme yetkisi ise 1580 sayılı Belediye Kanunu uyarınca belediyelere verilmişti. Bu kanun kapsamında Türkiye'de belediye teşkilatı olan yerlerde mezbahalar açılabilmiş ve 1940 yılına gelindiğinde belediye teşkilatı olan yerlerde, 119'u veteriner hekim gözetiminde kesim ve işlemlerin yapıldığı modern mezbaha olmak üzere, toplam mezbaha sayısı 444'e ulaşmıştır.¹⁹ 1952 yılında Et ve Balık Kurumu kurulana kadar, Türkiye'nin et ihtiyacının neredeyse tamamı belediyelere ait mezbahalar ve kombinalarda günü birlik hayvan kesimleriyle karşılanmıştır. Bölgeler arasında et nakli, soğutma tertibatlı araç sayısının yetersiz oluşu, karayolları ulaşım imkânının sınırlı olması, demiryolları ulaşımında da soğuk hava tertibatlı vagonların az sayıda olması nedeniyle çok düşük miktarlarda ve güçlükle yapılabilmektedir. Bu sebeple Türkiye'de Et ve Balık Kurumu kurulana dek, büyük şehirlerde et krizi modern et kombinasyonu sistemi olmadan, gün aşırı kesimlerle ve kısa vadeli olarak çözülebilmektedir.

Türkiye'nin hayvan popülasyonu zenginliği Avrupa ülkeleri ve diğer pek çok ülkeden ileride olmasına rağmen et fiyatlarının savaş sonrası dönemde bile tırmanmaya devam etmesi, elde edilen sayısal üstünlüğün hayvansal gıda ve et üretimi için kâfi olmadığı gerçeğini gözler önüne serer. Erken dönemde Türkiye'nin hayvancılık kapasitesi ve et endüstrisine odaklanan Akkerman ve Bekman, 1939 yılı için hesaplanan kişi başına et tüketiminin, üç katına kadar arttırılmasına imkân tanıyan bir potansiyelin mevcut olduğuna dikkat çekmiştir.²⁰ Hatta Türkiye'nin potansiyel et ve hayvansal gıda üretimi dikkate alınarak II. Dünya Savaşı'nın ilk yılında hayvan ihracatı için İcra Vekilleri Heyeti kararı çıkarılmış ama fiyat artışı kaygısı nedeniyle savaş yılları boyunca canlı hayvan ihracatı yapılmamış; sadece iç pazara yönelik üretim gerçekleştirilmiştir.²¹

Türkiye'nin hayvan popülasyonunda savaş yıllarında başlayan azalma, 1941 yılından itibaren hızlanmıştır. Hayvan sayısındaki düşüşü engellemek için hükümet, Millî Korunma Koordinasyon Kurulu'nun 8 Ocak 1942 tarih ve 5001

¹⁸ Akkerman - Bekman, *age.*, s. 41-89.

¹⁹ *age.*, s. 157-158.

²⁰ *age.*, s. 96.

²¹ Tekeli - İlkin, *age.*, s. 287.

sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan K/240 sayılı kararıyla kasaplık hayvan satışına sınırlama getirmiştir. Bu düzenlemeye göre 10 yaş dâhil olmak üzere 10 yaşına kadar çift ve koşum sığır ve mandalarıyla; 8 yaş dâhil olmak üzere, 8 yaşına kadar dişi sığır ve mandaların kasaplık hayvan satışı yasaklanmıştır. Bu uygulama Koordinasyon Heyeti’nin 11 Mayıs’ta aldığı 297 sayılı kararın 5103 sayılı Resmî Gazete’de yayınlamasının ardından 5 yaş dâhil olmak üzere, 5 yaşına kadar dişi ve erkek sığır ile mandaların kasaplık hayvan olarak alım satımının yasaklanmasıyla devam etmiştir.²²

Savaş yıllarında Türkiye’nin hayvan sayısında görülen keskin düşüş, dönemin koşulları içinde anlaşılır bir durumdur. Savaş koşullarında büyük bir ordunun hazır bekletilmesi iki büyük problem doğurmuştur: emek krizi ve azalan üretime rağmen artan tüketim. Tüm bunlara ek olarak o yıllarda et tüketimi ve hayvan stoku Türkiye’de hayvancılığın durumuna dair somut bir gösterge sunar. Türkiye’nin 1939 yılı et tüketimi rakamlarının gösterdiği üzere, hayvan stoku zengin olmasına rağmen et tüketimi 3 kat arttırılsa dahi, çoğu ülkenin gerisinde kalmaktadır.²³ Bu tablo karşısında hayvan verimliliği izaha muhtaçtır.

Et endüstrisi oluşumunun bir diğer önemli bileşeni olan hayvan verimliliği, Türkiye’de cumhuriyetin kuruluşundan beri politika yapımcıların gündemini işgal etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren davet edilen yabancı uzmanlar gözetiminde büyük ve küçükbaş hayvanların ıslahı, hayvan hastalıklarıyla mücadele, besi ve hayvancılık tekniklerinin geliştirilmesi gibi çalışmalarla hayvan sayısının arttırılması amaçlanmıştır.²⁴ Türkiye’de bu dönemde et ve süt üretimi çok büyük oranda koyun ve keçiden sağlanmış, sığır ise öküz elde etmek için yetiştirilmiştir.²⁵ 1925-1950 yılları arasında farklı türlerle ıslah çalışmaları yapılsa da Türkiye’de sığır verimliliğinin arttırılmasında tatmin edici sonuçlar alındığını söylemek güçtür. 1940 yılında sığırların karkas ağırlığı 72 kg, danaların ise 32 kg olarak kaydedilmişken; 1981’de sırasıyla 75 kg ve 33 kg olarak tespit edilmiştir.²⁶

²² *age.*, s. 288-289.

²³ Akkerman - Bekman, *age.*, s. 12-13.

²⁴ Yücel Aşkın, “Cumhuriyet Döneminde Koyunculuk”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 9, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.; Melek Çolak, “Atatürk Döneminde Tarıma Dayalı Hayvancılık Politikası ve Macar Uzman Oszkár Wellmann’ın Raporları”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt XVI, Sayı 62, 2019, s. 175-89.; Heinrich Hartmann, “Meeting Again at Tahirova: German Expertise in Turkish Agriculture in the 20th Century”, *Contemporary European History*, 2022, s. 1-18.; Mehmet Temel, “Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası”, *Muğla Sütü Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 24, 2010, s. 1-33.

²⁵ Selâhattin Batu, “Türkiye’de Hayvancılık”, *Türkiye Coğrafya Dergisi*, Sayı 3-4, 1941, s. 309-15.

²⁶ Numan Akman, “Cumhuriyet Döneminde Sığırılık”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 9, İletişim Yayınları, 1983, İstanbul, s. 2434.

Savaş yıllarında hayvan sayısındaki düşüşü engellemeye yönelik politikalar uygulanırken, diğer yandan hükümet et fiyatlarındaki yükselişi durdurmak için çalışmaya devam etmiştir. Hükümet et fiyatlarına üç şekilde müdahale etmiştir. Bunlardan ilki, az evvel ifade edildiği gibi, hayvan ihracının tamamen durdurulması ve kasaplık hayvanın iç pazara yönlendirilmesidir. Ulusal çapta uygulanan bu politika ile ülke içinde hayvan varlığı korunarak iç pazarda fiyat artışını durdurmak amaçlanmıştı. Çünkü hayvan ihracının önünde yasal engel olmadığı durumda, özellikle doğu illerindeki hayvan sahipleri, savaş yılları uygulamaları doğrultusunda İstanbul'da baskılanan fiyatlarla iç pazara canlı hayvan satmak istememişti.

İkinci uygulama, Fiyat Murakabe Komisyonu marifetiyle İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde et ihtikârının engellenmesiydi, ki bu uygulama fiiliyatta fiyatların doğrudan belirlenmesi anlamına geliyordu. İstanbul özelinde konuşmak gerekirse, şehrin iâşe problemi ülkede et krizini tetikleyecek boyutlara ulaşabilirdi. Bu sebeple 1941 yılında patlak veren bir et krizini hükümet, Fiyat Murakabe Komisyon'una sevk etmekte tereddüt etmemiştir. 10 Ekim 1941 tarihli *Vakit* gazetesinde yer alan bir habere göre, 9 Ekim 1941'de İstanbul'da bir kasap yarım kilosu 35 kuruş olan kıvırcık koyun etini 42.5 kuruşa satmış; ihtikâr yaptığı gerekçesiyle 30 kuruş para ve 10 gün hapis cezasına çaptırılmıştır.²⁷ 9 Kasım 1941 tarihli *Akşam* gazetesinde yer alan diğer bir haber ise et fiyatlarının Fiyat Murakabe Komisyonu'na sevk edildiğini kamuoyuna aktarmıştır.²⁸

Üçüncü uygulama ise hükümetin İstanbul'da canlı hayvan ve et krizini önlemek maksadıyla, canlı hayvan sevkini koordine etmesiydi. Kara yolları ağının yetersiz olması, soğuk hava tertibatlı vagon azlığı gibi teknik ve alt yapı problemlerine ek olarak, hayvan veriminin düşük olması büyük şehirlerde et kriziyle mücadelenin zorluğunu derinleştirmiştir. İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde et fiyatlarındaki dalgalanma ulusal boyutta bir hayvancılık krizine neden olacağından, hükümet bu konuda ihtiyatlı hareket ederek İstanbul'un tedarik problemini yönetmeye çalışmıştı. 23 Mart 1942 tarihinde Kocaeli İâşe Müdürlüğünden Başvekâlete çekilen bir telgraf hükümetin il bazındaki uygulamasına bir örnek teşkil eder. İstanbul'da et tedarikini arttırmak ve fiyatları kontrol altına almak için çevre illerden hayvan sevkiyatı başlatılmış, ancak burada konumlanan büyük askerî birlikler nedeniyle et talebi artan

²⁷ "Dün iki kasap İhtikârdan mahkûm oldu, Bir eczacı ile iki kömürcü de tevkif edildi", *Vakit*, 10 Ekim 1941.

²⁸ "Fiyat murakabe komisyonu yarın et işini müzakere edecek", *Akşam*, 9 Kasım 1941.

Kocaeli’de ordu valilik kanalıyla il dışına hayvan sevkinin yasaklanmasını istemişti.²⁹

Et fiyatlarındaki krizi palyatif tedbirlerle yerel ölçekte çözmeye çalışmak, ulusal soruna çare olmamış ve et fiyatları yükselmeye devam etmişti. *Akşam* gazetesinde 29 Kasım 1943 tarihinde “Et Fiyatları Yeniden Yükselmeye Başladı” başlığıyla verilen haber, bu yıllarda Türkiye’nin ulaştırma altyapısı hakkında fikir edinmek için somut veriler sunar.³⁰ Bu haberde Erzurum’a giden vagonlara eşya yüklendiği için Erzurum’dan Trabzon’a yapılacak hayvan sevkiyatı aksamış, fırtınalı havanın henüz durduğu o günlerde Trabzon’dan İstanbul’a yapılan sevkiyatın beklenen düzeyde olmadığı ifade edilmişti. İstanbul’da et fiyatlarındaki yükselişin neden durdurulmadığını anlatan bu haberden yaklaşık 6 ay önce, Münakalat Vekâleti Kara Nakliyat Dairesi Reisliğinden Başvekâlet’e çekilen bir telgraf Türkiye’de et üretimi ve hayvan trafiğinin kronikleşen sorununu gözler önüne serer.

Telgrafta, hat hakkında bilgi verilmemekle beraber, Erzurum ile ara istasyonlarda hayvan sevkiyatı için günde ortalama 15 vagon tahsis edilmesine mukabil, canlı hayvan ve et sevkiyatını arttırmak için vagon tahsisi talebinde bulunulmuştu. Halen mevcut olan frigorifik vagonların gereken tertibatlar sağlandığı takdirde yük katarlarına bağlanmasının mümkün olduğu, Erzurum’dan kalkan yük katarlarına haftada 3 gün 2 frigorifik vagon eklenebileceği Ankara’ya bildirilmiştir. Yine bu telgrafta Erzurum’dan senede ortalama 250-300 bin civarında canlı hayvanın ihtiyaç sahibi illere sevk edildiği belirtilmiş, fakat bu hayvanların Ankara’ya varana dek ortalama 3’er kg kaybettiğine dikkat çekilmiş, dolayısıyla canlı hayvan yerine et sevkiyatının daha ekonomik olduğu yetkililere bildirilmiştir.³¹

Söz konusu telgrafta Ankara’ya arz edilen bir diğer nokta ise Erzurum’da tüccarların kendi gayretleriyle hükümet himayesinde kurmak istedikleri Erzurum Hayvan ve Hayvan Maddeleri Ticaret Bankası’dır. Kurulması amaçlanan bankanın başlıca hedefi, soğuk hava tertibatlı vagonlar edinerek et ve diğer hayvansal gıdaları batı illerine sevk etmektir. 1940-42 yıllarında, çevre illerden Erzurum’a taşınan hayvanlar hesaba katılmazsa, Erzurum’dan yılda ortalama 175 bin civarında hayvan çıkışı olduğuna dikkat çekilirken, canlı hayvan yerine karkas et ve et ürünleri yollanmasının yaratacağı tasarruf ile düzenli et sevkiyatının fiyatları düşürmek için önemi vurgulanmıştır.³²

²⁹ *BCA*, 30.10.0.0/50.324.16, 23.03.1942.

³⁰ “Et Fiyatları Yeniden Yükselmeye Başladı”, *Akşam*, 29 Kasım 1943.

³¹ *BCA*, 30.10.0.0/152.78.23, 13.07.1943.

³² *BCA*, 30.10.0.0/152.78.23, 13.07.1943

Savaş sonrası dönemde Türkiye hayvan popülasyonu toparlanmaya başlasa da, İstanbul'daki et krizi devam etmiş ve 1949 yılı ortalarında İstanbul yeniden ciddi bir et krizi yaşamıştır. 4 Mayıs 1949 tarihli iki gazete haberi et krizinin boyutlarını gösterir. Dönemin Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas'ın et fiyatlarındaki yükselişin bölge pazarlarına yapılan ihracattan değil, ihtikârdan kaynaklandığını açıklaması *Ulus* gazetesinde kendine yer bulmuştur.³³ Aynı gün *Yeni Sabah* gazetesinde çıkan haberdeyse Bakan Barlas'ın '*et pahalılığının nedeni psikolojiktir*' sözleri yer alırken, haberin devamında şehrin et ihtiyacı karşılarken köylünün zor durumda bırakıldığına dikkat çekilmiştir.³⁴ Haberde, çevre illerdeki hayvan sahiplerinin hayvan sevkiyatına isteksiz olmalarının nedeni açıklanmış ve ihtikâr komisyonlarının uygulamalarına dikkat çekilmiştir: Komisyonların belirlediği fiyatlar, çevre illerdeki hayvan sahipleri için tatmin edici düzeyde değildir.

Yeni Sabah gazetesinde yer alan bu haber et krizinin çözüm yöntemini eleştirirken, diğer yandan da Türkiye'de et endüstrisinin gelişmemesi, hayvancılık ve et piyasasını düzenleyen bir kurumun olmaması neticesinde ortaya çıkan sorunu; ulusal fiyat sisteminin olmayışını açığa çıkarıyor. Türkiye'nin toplam et üretiminin %20'sini tüketen İstanbul, il çapındaki kayıtlı 16 mezbahada Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden sevk edilen hayvanları gün aşırı kesimlerle piyasaya sunuyordu. Gün aşırı kesimler şehrin günlük ihtiyaçlarına karşılık verirken, et üretiminin yetersiz kaldığı durumlarda fiyatlar yükseliyor ve İstanbul'daki fiyat artışı kısa zamanda ülkedeki canlı hayvan ve et fiyatlarının yükselmesine neden oluyordu. Savaş yıllarının olağanüstü koşulları paranteze alınırsa, İstanbul'da et krizi 1930'ların sonlarında başlamış, 1950'li yıllara değin devam etmiştir.

1930'larda İstanbul'da patlak veren et krizi, ülkenin tamamında fiyatları yükseltmiştir. Ulusal et endüstrisi ve bu sektöre yönelik ulusal bir kurumun olmayışı nedeniyle politika yapımcılar, kimi zaman fiyat kontrolleri gerçekleştirmiş, kimi zaman ise sadece İstanbul'daki et fiyatlarını düşürebilmek için ulusal kurumları tümüyle seferber ederek çözüm bulmaya çalışmışlardır. Her ne kadar bu sorunla mücadele için ülkenin altyapı kapasitesinin sınırları zorlanmış olsa da et krizi karşısında üretilen çözümler geçici politika önerileri olmanın ötesine geçememiş ve et krizi süregelen bir hâl almıştır.

II. Dünya Savaşı öncesinde, hayvan varlığının dünya ortalamasının bir hayli üstüne çıkarılmasına karşın hayvan verimliliğinin düşük olması, ülkenin altyapı

³³ "CHP Meclis Grubunda Ticaret Bakanı et fiyat artışının ihracattan değil ihtikârdan ileri geldiğini açıkladı", *Ulus*, 4 Mayıs 1949.

³⁴ "Hayat Pahalılığı CHP Grubunda, Ticaret Bakanının yeni bir vecizesi: Et pahalılığının sebebi psikolojiktir", *Yeni Sabah*, 4 Mayıs 1949.

ve ulaşım ağının zayıf olması, üretimi besleyecek bir pazarın kentlerde oluşmaması ve savaş yıllarında ülkenin kurumsal ve mali kapasitesinin daralması gibi yapısal nedenler bir et endüstrisi oluşmasını engellemiştir. Savaş sonrası dönemde ekonomide paradigma değişimi, ülkenin kurumsal yapısını da değiştirmiş, İstanbul'un et krizi, bir ulusal kurumun bu konuda ülke çapında politika üretmesine vesile olmuştur.

Et ve Balık Kurumu Kurulurken: Devletin Kurumsal Kapasiteyi Artırma Çabası

Politikalarda paradigma değişimi, uygulanan politikaların sorunlara karşı çözüm üretmede yetersiz kalmasıyla gündeme gelir. Eğer politika yapıcılar mevcut ekonomik sistem içinde üretilen politikaların yetersiz kalacağını düşünürse, sistem reformu ve ekonomi politikalarında paradigma değişimi kaçınılmaz hale gelir.³⁵ Ancak paradigma değişimi ülke içinde aktör ve koalisyonların talep ve beklentilerinin karşılanmasını gerektirir. II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda Türkiye'de paradigma değişimi ise toplumsal aktörlerin talep ve beklentilerinin, uluslararası sistemin beklentileriyle uyuşması sonucu gerçekleşmiştir.³⁶ Ülke içi koalisyonların beklenti ve taleplerinin uluslararası sistemin talepleriyle uyuşması, o ülkede paradigma değişimini desteklerken, paradigma değişiminde uluslararası organizasyonlar kimi zaman verdikleri şartlı krediler, kimi zamansa uluslararası uzmanlar aracılığıyla ülke içi koalisyonların paradigma değişimi talepleriyle örtüşen politikalar geliştirebilirler.³⁷

Savaş sonrası dönemde beliren iç ve dış dinamikler neticesinde Türkiye, iç tasarruflarla finansmana dayanan devletçi sanayileşmeden vazgeçerek, özel sektör ve dış finansman desteğiyle tarımda modernleşme paradigmasına geçmiştir.³⁸ Aslında daha II. Dünya Savaşı bitmeden hazırlanan Harp Sonrası Kalkınma Planı'yla özel kesim yerine kamu sektörüne öncelik veren, iç finansmana dayalı bir sanayileşme modeli uygulanması istenmişti.³⁹ Ancak 1946

³⁵ Krasner, agm., s. 223-246.

³⁶ Ziya Öniş - Fikret Şenses, "Küresel Dinamikler, Ülkeçi Koalisyonlar ve Reaktif Devlet: Türkiye'nin Savaş Sonrası Kalkınmasında Önemli Politika Dönüşümleri", *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme Yazılar*, Ed. Fikret Şenses, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 718-720.

³⁷ Albert O. Hirschman, *Development Project Observed*, Brookings Institution Press, 1967; Michael Barnett and Martha Finnemore, *Rules of the World: International Organizations in Global Politics*, Cornell University Press, Cornell, 2004.

³⁸ İlhan Tekeli - Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı: Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 370.

³⁹ İlhan Tekeli - Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2009, s. 4.

senesinde Demokrat Parti'nin parti programında deklare ettiği liberalleşme argümanını etkisiz kılmak isteyen Recep Peker kabinesi plan finansmanını iç tasarruflarla sağlamaktan vazgeçmek zorunda kalmıştı.⁴⁰

Diğer yandan bu yıllarda artan Sovyet tehdidi karşısında Amerika'nın desteğini alma düşüncesi ağır basmış; güvenlik kaygılarına ek olarak, ABD öncülüğünde kurulan uluslararası kuruluşlardan plan finansmanı sağlanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla ilk olarak Bretton Woods sistemine girebilmek için gerekli olan yasal düzenlemelerin ardından sisteme giriş için 7 Eylül 1946'da devalüasyon dahi yapılmıştı.⁴¹ İlk başta ABD ile kurulan yakınlık Harp Sonrası Kalkınma Planı için finansman desteği bulabilme umudunu beslese de kısa süre içinde kalkınma planının uluslararası kuruluşların desteğini alamayacağı anlaşılmıştı.

Bu gelişmelerin ardından Peker hükümeti, iç ve dış dinamikleri gözetenek yeni bir plan hazırlanmasını istedi. 1946 yılında yayımlanan Harp Sonrası Kalkınma Planı'ndan farklı olarak bu yeni planla, hem ülke içi aktörlerin beklentilerini karşılamak hem de uluslararası kuruluşlardan kredi desteği bulmak amaçlanıyordu. Bu sebeple yeni plan hazırlanırken uluslararası atmosferin koşulları göz önüne alınmış; planın sektörel seçimleri ise tarımsal kalkınmaya yönelik olarak, tarımla ilgili ulaştırma ve enerji tesisleri olmuştur.⁴² Yeni plan Marshall Planı'nın koşullarına göre hazırlanırken, Türkiye'nin ekonomide paradigma değişimini de tescil etmiş oluyordu.

II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin Sovyetler Birliği'ni çevreleme stratejisinin bir parçası olarak Türkiye Marshall Planı'na dâhil edilmiş ve Avrupa'nın tarımsal üretim merkezi olma rolünü üstlenmişti. Plan kapsamında Amerikalı uzmanlar Avrupa'nın yeniden yapılandırılmasında görev alırken; Türkiye de çok sayıda yabancı uzmana ev sahipliği yaparak küresel uzman ağının bir ayağı olmuştur.⁴³ Türkiye, İtalya ve Yunanistan'ın Marshall Planı kapsamında aldığı teknik yardımlar, daha sonraki yıllarda yabancı uzman ağının küresel ölçekte gelişmesinde önemli bir yere sahip olmuştur.⁴⁴

⁴⁰ Tekeli - İlkin, *age.*, s. 5.

⁴¹ 1947 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı görüşmelerinde Maliye Bakanı Halid Nazmi Keşmir, Türkiye'nin Bretton Woods sistemine girişiyle iktisadi kalkınma için ihtiyaç duyduğu uzun vadeli kredileri sağlayabileceğini ifade etmiştir; bk. *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 3, Toplantı 1, Birleşim 18, 1946, s. 9. Yine Türkiye'nin Bretton Woods sistemine girişine dair kapsamlı bir tartışma için bk. Targan Hacim Çanklı, *Bretton Woods Anlaşması ve Türkiye*, İstanbul, 1947.

⁴² Tekeli - İlkin, *age.*, s. 10.

⁴³ Adalet, *age.*, 2018, s. 23-55.

⁴⁴ Sara Lorenzini, *Global Development: A Cold War History*, Princeton University Press, Princeton, 2019, s. 55.

Bu paradigma değişimi ülke içi koalisyonları uluslararası sistemle buluştururken, Türkiye'ye altyapı ve kurumsal kapasitesini kuvvetlendirme imkânı veriyordu. Türkiye'nin ulaştırma altyapısının daha çok ulusal pazarlarla bütünleşen bölgelerde yoğunlaşması ve modern tekniklerin tarım ve hayvancılıkta kullanılamaması gibi nedenlerden dolayı ülkede tarım ve hayvancılığın ulusal pazar için yapılmasını güçleştiriyordu.⁴⁵ Nitekim bu dönemde Türkiye'ye gelen yabancı uzmanlardan Max Thornburg Türkiye'nin bu yıllardaki alt yapı mevcudiyetini iktisaden birbirinden bağımsız 'yüzlerce küçük Türkiye' sözleriyle anlatıyordu.⁴⁶

1940'ların sonlarına dek Türkiye'nin mevcut tarım ve ulaştırma altyapısı bir tarımsal üretim merkezi olma düşüncesinden çok uzaktaydı. Bu sebeple hükümet harcamalarının çok önemli bir kısmını ulaştırma ve tarım alt yapısına ayırması gerekiyordu. Altyapı sisteminin gelişimi sadece bir tarımsal üretim merkezi yaratmakla kalmayacak, aynı zamanda modern üretim teknikleriyle ulusal ve uluslararası pazarlarla bağlantı kurabilen bir *yeni çiftçi tipini* de doğuracaktı.⁴⁷ Bu maksatla, 1948-1957 yıllarını kapsayan 10 yıllık dönemde kamu harcamalarının yarısı ulaştırma ve haberleşmeye, %28'i tarıma, %13'ü bayındırlık işlerine ve %7'si ise enerji ve endüstri altyapısına ayrılmıştı.⁴⁸ Bu yıllarda tarıma ayrılan kaynaklar, tarımsal üretimde hızlı bir artış sağlamış; Türkiye son 200 yılda ekili alanların ve tarımsal üretimin bu kadar hızlı artış gösterdiği başka bir dönem yaşamamıştır.⁴⁹

Ekonomi paradigmasındaki değişim ekonominin hızlı bir büyüme ivmesi kazanmasını sağlamış, gelişen tarım ve alt yapı sistemiyle kırdan kentlere göçler hızlanmıştı. Tarımsal kalkınma modelinden beklendiği gibi ülke içi pazarlar da gelişmiş, tarımda artan verimlilikle beraber kırsal kesimde nüfus azalmıştı. Bu yıllarda tarımsal altyapıda görülen iyileşmeye rağmen hayvancılık ve balıkçılık sektörlerinde de aynı oranda ilerleme olduğunu söylemek ise güçtü. Bu yıllarda et üretimi hala gün aşırı kesimlerle sağlanırken, balıkçılık da hala geleneksel

⁴⁵ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923-1950*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 335-351.; Gülten Kazgan, *Tarım ve Gelişme*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993.; Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye: 1923-1929*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.; Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 128-137.

⁴⁶ Max Weston Thornburg, Graham Spry, George Soule, *Turkey: An Economic Appraisal*, The Twentieth Century Fund, New York, 1949, s. 76.

⁴⁷ Adalet, *age.*, s. 142.

⁴⁸ Wilfred Owen, *Strategy for Mobility*, Brookings Institution Transport Research Program, Washington, 1964, s. 42.

⁴⁹ Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık...*, s. 228-229.

usullerle yapılmaktaydı. Türkiye'nin balık ihtiyacının karşılanmasında en önemli kaynaklardan olan Karadeniz'de balıkçılık 1950'lerden sonra başlamıştı. Balıkçılık daha çok kıyı kesimlerinde yoğunlaşırken; modern balıkçılık avı için gerekli olan deniz ve göllerin haritalanması ise ancak çok geç bir dönemde yapılabilecekti.⁵⁰

Savaşın ardından hayvan ihracatına izin verilmesiyle beraber et fiyatları konusu 1948'de yeniden alevlenmişti. Dönemin Van Milletvekili İbrahim Arvas'ın hayvan ihracının durumunu öğrenmek için verdiği soru önergesine Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas çok detaylı bir izahat verdikten sonra, İstanbul'da et fiyatlarındaki yükselişin ihracatla alakalı olmadığını; artışın İstanbul'daki spekülâtorlerden kaynaklandığını söylemişti.⁵¹ Tarımsal üretimin ve hayvan stokunun artış trendi yakaladığı bir dönemde yeni bir et krizi patlak verince et meselesi yeniden ülke gündeminde temel ekonomik sorunlardan biri olarak yerini almıştır. Ancak daha önceki yıllarda ulusal altyapı ve kurum kapasitesinin yetersizliği nedeniyle İstanbul'u beslemeye odaklanan politikarlardan farklı olarak bu tartışmalar, yerini artık ulusal bir et endüstrisi kurma fikrine bırakmıştır.

Yıl	Toplam Nüfus*	Kent Nüfusu*	Kent Nüfusu Kişi Başı Et Tüketimi (Kg)	İstanbul Nüfusu*	İstanbul Et Tüketimi** (Kg)	İstanbul Et Tüketimi Payı**
1935	13.429.105	3.160.376	18,6	883.599	16.394.403	27,9
1940	15.178.945	3.701.700	20,9	991.237	20.763.840	26,7
1945	16.318.670	4.070.279	18,2	1.078.399	19.588.689	26,5
1950	17.856.865	4.470.273	19,9	1.166.477	23.160.852	26,1
1955	20.205.475	5.866.074	23,4	1.533.822	35.931.144	26,1

⁵⁰ Ahmet Günlük, "Su Ürünleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 9, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2323-2324.; Nadir Yurtoğlu, "Erken Cumhuriyet Dönemi ve Sonrasında Türkiye'de Balıkçılık Faaliyetleri: 1923-1960", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 32, Sayı 1, 2017, s. 241.; Sıtkı Yürekli, "20. Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye Cumhuriyetinde Süngercilik ve Sünger İhracatı", *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 24, 2012, s. 33-61.

⁵¹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)*, Dönem 8, Cilt 13, Toplantı 3, Birleşim 5, 12.11.1948, s. 106-107.

* 4 Yaş Üstü

**Tahmini sayıları ve oranları göstermektedir. Ülke ortalamasına göre hesaplanmıştır.

Tablo II- Türkiye ve İstanbul Et Tüketimi 1935-1950⁵²

Tablo II, 1935-1955 yılları arasında Türkiye’de 4 yaşından büyük kent nüfusunun et tüketim miktarını göstermektedir. Bu tablo Türkiye’de et üretiminin sadece il ve ilçelerde yapıldığı, kırsal kesimde hayvan kesimlerinin kayıt dışı olduğu ve kırsal bölgelerde kişi başına et tüketiminin hesaplanamadığı gerçeği akılda tutularak hazırlanmıştır. Tablo II’de akılda tutulması gereken diğer bir husus ise 4 yaşından büyük kent nüfusunun et tüketiminin her ilde aynı olamayacağıdır. Ancak yine de 4 yaşından büyük nüfusun et tüketiminin tüm kent nüfusu için sabit olduğu varsayılrsa dahi, İstanbul’un toplam et tüketimi, toplam et üretiminin dörtte birinden fazladır.

Türkiye’deki kayıtlı mezbahalardan elde edilen verilere göre hesaplanan İstanbul et tüketiminin et üretim yekûnundaki payı dönemin koşulları ışığında değerlendirildiğinde İstanbul’da et işşesinin neden politika yapıcılarının gündeminde fazlaca yer edindiğı sorusuna yanıt bulunabilir. Ulaştırma altyapı sisteminin zayıf olduğu, hayvancılığın modernize edilemediğı, bir et endüstrisi için gerekli olan altyapı ve teknik olanakların olmadığı bu dönemde sadece hayvan stokunu arttırmakla et fiyatlarını istikrara kavuşturmak mümkün değildir. Kaldı ki, Türkiye’nin savaş sonrası dönemde Avrupa’ya tarımsal ürün ihracını artırırken, balık ve et ürünleri ihraç edememesi tarımsal kalkınma programının tatbikinin eksik kalacağı anlamına da gelecekti. ABD ve Avrupa’nın savaş sonrası dönemde Türkiye’den beklentileri, Türkiye’de politika yapıcılara bir fırsat sunuyordu: dış finansman ve teknik destek kullanarak bir et ve balık endüstrisi kurmak.

Et ve balık endüstrisi kurma görevi 16.9.1949 tarihli K/784 koordinasyon kararıyla Toprak Mahsulleri Ofisi’ne (TMO) verilmiştir.⁵³ Toprak Mahsulleri Ofisi II. Dünya Savaşı öncesinde tarım ürünlerinin fiyatlarını kontrol etmek amacıyla 1938 senesinde kurulmuş ama tam kapasiteyle çalışması ancak savaş sonrasında mümkün olabilmişti. TMO hizmetleri uzman personel yetersizliğı, altyapı eksikliğı gibi nedenlerden ötürü belediyeler, Ziraat Bankası ve mal

⁵² *Türkiye İstatistik Kurumu, Tarım ve Hayvancılık Temel Göstergeleri, 1925-2011; Akkerman- Bekman, age., s. 83-87.*

⁵³ *Et Endüstrisi Dergisi, Cilt 8, Sayı 43, Ekim 1973, s. 4.*

müdürlükleri koordinasyonunda yürütülüyordu.⁵⁴ Savaş sonrasında kendi kurumsal kapasitesiyle faaliyetlerini yürütmeye başlayan TMO, o dönemde merkez ve taşra örgütüyle, teşkilat yapısı en geniş kurumlardan biriydi ve tarımsal kalkınma modelinin uygulandığı bir ortamda ön plana çıkması kaçınılmazdı.

1949 senesinde kurum bu kez de et, balık ve hayvansal gıdalarda fiyat dalgalanmasını önleme göreviyle yüklenmiş, bu görevin ifası için kurum bünyesinde K/784 numaralı koordinasyon kurulu kararı uyarınca Et, Balık ve Yağ İşleri Müdürlüğü kurulmuştur:⁵⁵

“Harbin tevhit ettiği olağanüstü durumun düzelmesi ve bu durumun Ofise tahmil ettiği çeşitli hizmetlerin azalmasıyla müstenasiben Ofis teşkilâtında da normal mesai ve istikrar devri başlamış ve 26.9.1949 tarih ve 3/9480 numaralı kararname ile Ofisimize verilen; her nevi nebatî ve hayvanî yağlı tohum ve maddeler, kasaplık hayvan ve balık ile bunların mamûllerinin alım, satım, ithal ve ihracına ve işletmeye ve lüzumunda yem ve emsali yardımcı maddeleri sağlamaya mütedair yetkinin zarurî kıldığı et, balık ve yağ müdürlüğü adlı bir müdürlüğün ihdas ve kadroya ilavesinden başka teşkilatta bir evvelki yıla nazaran herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.”

Et, Balık ve Yağ İşleri Müdürlüğü'nün ilk görevlerinden biri Türkiye'de eti yenen hayvanların ilçeler itibarıyla dökümünün yapılıp, haritalanması; yani, ülkenin hayvan popülasyonu envanterinin çıkarılmasıydı.⁵⁶ Hazırlanan raporlar kurumun Türkiye'de bir et endüstrisi kurulması ve hayvancılık sektörünü geliştirebilmesi için ihtiyaç duyduğu dış finansmanı sağlamaya yönelikti. Kurum, uzmanları Brüksel'de sergiye yollamış, Danimarka, İsviçre ve Hollanda'da et ve balık işlerinin işleyişi hakkında bilgi toplamıştır.⁵⁷ Kurumun bu yılda üstlendiği bir diğer vazifeyse, Türkiye'de politika arayışında dile getirilen bir altyapı sorununa ilk somut çözüm önerisini gerçekleştirmek olmuştur: Et ve Balık Kurumu'nun da ilk kombinası olan Erzurum Kombinasyonu için arsa ve altyapı etüt çalışmalarına başlanmıştır.⁵⁸

Et endüstrisi kurabilmek amacıyla gerekli teknik ve finansal desteği alabilmek için TMO, ABD'li danışmanlık firması Lou Menges ile anlaşarak et

⁵⁴ Seyfi Yıldırım, *Toprak Mahsulleri Ofisi Tarihi: 1938-2018*, Toprak Mahsulleri Ofisi, Ankara, 2019, s. 89-91.

⁵⁵ *Toprak Mahsulleri Ofisi Yönetim Kurumu Raporu*, 1949, s. 7.

⁵⁶ Yıldırım, *age.*, s. 113.

⁵⁷ *Toprak Mahsulleri Ofisi On İkinci Hesap Devresi Çalışma, Bilanço ve Kâr Zarar Yönetim Kurulu Raporu*, 1949, s. 9.

⁵⁸ *Toprak Mahsulleri Ofisi, ... Yönetim Kurulu Raporu*, 1949, s. 9.

endüstrisi için bir altyapı raporu hazırlatmıştır.⁵⁹ Bu raporda İstanbul, Erzurum, Ankara, Konya, İzmir, Samsun, Seyhan ve Elazığ'da olmak üzere dokuz kombina; İskenderun ve Zonguldak'ta iki adet soğuk hava deposu; Kayseri ve Malatya'da ise iki adet buz fabrikası yapılması tavsiye edilmiştir.⁶⁰ Et endüstrisi altyapı planından başka, TMO bu kombina ve tesislerde çalışacak personelin eğitilmesi için de yurtdışından uzman arayışına girişmiştir.⁶¹

1949 yılında TMO uhdesinde başlayan et endüstrisi kurma girişimi, 1950 senesinde hızlandırılmıştır. Bu yıl içinde TMO et ve balık işleri için gerekli alt yapı projelerinin etüt çalışmalarını tamamlamış ve Et ve Balık Kurumu kurulduktan sonra faaliyete geçen ilk kombina olan Erzurum Et Kombinası'nın inşaatını başlatmıştır.⁶²

“Yapılması kararlaştırılan Et Kombinalarının kati projeleri ve mübayaa şartnameleri Fen İşleri Müdürlüğü faaliyetinde kaydedildiği üzere hazırlanmış, diğer kombinaların etüdüleri yapılmış ve Erzurum Et Kombinası'nın da inşaatı ve tesisatının ikmalî üzerinde çalışılmıştır.

Et kombinaları için tiraj haklarından istifade edilerek Almanya ve Danimarka'ya tutarı 3.400.000 dolarlık ve direkt yardımdan Amerika'ya 1.004.000 dolarlık malzeme sipariş edilmiş ve akreditifleri açılmıştır.”

Et ve balık işlerinin TMO'ya verilmesi, diğer yandan kurumun savaş yılları uygulamasına geri dönmesine de neden olmuştur. 1948-50 yıllarında İstanbul'da yükselen et fiyatlarını düşürmek için TMO, canlı hayvan stokunun yüksek olduğu bölgelerden hayvan almaya başlamış, İstanbul'a hayvan sevkini yürütmüştür. Böylece ekonomide devletin sınırlarının tartışıldığı bir ortamda TMO doğrudan piyasaya müdahale etmiştir. Artan hayat pahalılığı ile ülkede balıkçılık ve hayvancılığın görüldüğü bir meclis oturumunda Zonguldak

⁵⁹ Et ve Balık Kurumu'nun faaliyetine başladığı 1953 senesi bu çalışmanın zaman kesiti dışından kalsa da, 1953-1958 yılları arasında kurumda çalışan yabancı uzmanlar tartışmaya dahil edilmek istenmiştir. Ancak kombina teknisyeninden sosis üreticisine, veterinerden hayvan mübaayacısına ve hatta sığır kasabına varana dek farklı alanlardan uzmanların faaliyetlerini detaylı bir anlatım ve dökümüne kurum arşivlerinde rastlanmamıştır. Devlet arşivlerinde bir takım evraklara ulaşmak mümkün olmuş; fakat, söz gelişi 15.08.1953 tarih ve 133.69.15 sayılı evraktan Erzurum Et Kombinası'nda çalışan 10 Amerikalı uzmanın varlığı tespit edilmiş olsa bile kurum arşivi olmaması nedeniyle, bu uzmanların kombina(lar)da neler yaptığı tespit edilememiştir.

⁶⁰ Yıldırım, *age.*, s. 114.

⁶¹ *age.*, s. 115.

⁶² *Toprak Mahsulleri Ofisi On Üçüncü Hesap Devresi Çalışma, Bilanço ve Kâr Zarar Yönetim Kurulu Raporu*, 1950, s. 23.

milletvekili Muammer Alakant'ın sözleri dönemin siyasi ve ekonomik iklimi ile uygulanan politikalar arasındaki ahenksizliği göstermesi bakımından önemlidir.⁶³

“Et, yağ ve petrol müstakları işleri üzerinden devletin yapmış olduğu ticaret kendisine zarar veriyor. Et işlerinde 7-8 yüz bin lira kadar beyhude bir zarar görmüştür. İstanbul bölgesine ucuz et yedireceğiz diye Toprak (Mahsulleri) Ofis(i) mübayaa memurları pazarlara gidip ceplerden yüksek fiyatlarla hayvanlar alması ceplerin de istifade etmelerini ve hayvan fiyatlarının müstahsil elinde değil cepler elinde yükselmesini intaç etmiştir.”

Aynı oturumunda Alakant'ın sözlerine, dönemin Ticaret Bakanı Vecdi Dicleli'nin verdiği yanıt, et ve balık işlerinin neden TMO'ya verildiğini anlattığı gibi et endüstrisi ve hayvancılığın durumu hakkında da bilgi verir:⁶⁴

“Ofise verdiğimiz diğer iki işten biri balık, diğeri et mevzudur. Et konusunda derdimiz bir iki şehrin et ihtiyacını karşılamak değil, bu memlekette henüz değerlendirilmemiş, her sene yalnız iptidai şekilde nakil ve mübadele yüzünden 100 Milyon lira kaybeden hayvancılığımızın kıymetlendirilmesi davasıdır. Bunun üzerinden hazırladığımız projeler Amerikalılarca, Avrupalılararası Ekonomik İş Birliği'nce kabul edilmiş pek mükemmel bulunmuş ve bize tahsisat verilmiştir. Bu sene dış finansman olarak 5 Milyon Dolar aldık ve Amerikalı bir firmaya teknik planlarını hazırlatıyoruz.

Erzurum Kombinasi üzerindeki hazırlıklarımız da ilerlemektedir ve önümüzdeki ay bu kombinanın faaliyete geçeceğini ummaktayız.

Bütün bunlar, muvakkat tedbirlerle tanzim şeklinde değildir. Bir taraftan müstahsilin yüzünü güldürmek, bir taraftan da kanından, iliğinden boynuzuna kadar hayvanın her zerresini değerlendirmek ve nihayet geniş müstehlik tabakasına da az ve pahalı yediği eti hem ucuza ve hem de bol miktarda yedirmek yolunu tutmuş bulunuyoruz. Fazlasını da ihraç edeceğiz.”

Et endüstrisi kurma girişiminden başka, bu yıllarda Marshall Yardımı'ndan elde edilen finansmanla TMO uhdesine bırakılan balık işlerini tertip ve tanzim etme görevi kapsamında, yardımdan elde edilen finansman ve malzemenin dağıtımını da TMO organize etmiş; Marshall Yardımı'ndan aldığı 1.2 milyon dolarlık tutarı balıkçılık malzemesi, 1.5 milyon doları ise soğuk hava ve konserve tesislerine tahsis etmiştir.⁶⁵ TMO'nun balıkçılık endüstrisi kurmak için hazırladığı yatırım planı kapsamında Marmara Adaları, Trabzon, Sinop, Samsun,

⁶³ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)*, Dönem 8, Cilt 24, Toplantı 4, Birleşim 53, 22.11.1950, s. 1005.

⁶⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)*, Dönem 8, Cilt 24, Toplantı 4, Birleşim 53, 22.11.1950, s. 1044.

⁶⁵ *Toprak Mahsulleri Ofisi, ... Yönetim Kurulu Raporu*, 1950, s. 24.

Çanakkale, Çeşme ve Ereğli’de et ve balık depoları inşa edilmiştir.⁶⁶ Balıkçılığın modernize edip, bir balık endüstrisi kurma çalışmalarında TMO Marshall Planı kapsamında sağladığı dış finansman ve teknik bilgi desteğini balıkçılık kooperatifleri vasıtasıyla dağıtmıştır.⁶⁷

Bu uygulamalardan başka, balıkçılığın göllerde ve açık denizlerde modern usullerle yapılabilmesi için Baltalimanı’nda İstanbul Üniversitesi işbirliğiyle Hidrobiyoloji Enstitüsü kurulmuş ve yabancı uzmanlar kuruma davet edilmiştir.⁶⁸ Böylece Türkiye’de balıkçılık ilk kez kıyı ötesinde, açık denizlerde ve göllerde yapılabilme imkânına kavuşmuştur.⁶⁹

1930’ların ortalarından itibaren Türkiye’de hayvancılık ve et endüstrisinin kurulmasına dair geliştirilen önerilerin ilk somut kurumsal karşılığı olarak Toprak Mahsulleri Ofisi bünyesinde kurulan Et, Balık ve Yağ İşleri Müdürlüğü’nün faaliyetlerinin başka bir kuruma aktarılması ve bu birimdeki personelin müstakil hüviyetli bir kadroda toplanması için çalışmalar yapılmıştır. Bu maksatla yapılan çalışmalar Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti’nin⁷⁰ 1950 yılı faaliyet raporunda yer almıştır.⁷¹ Bu çalışmaların ardından Et ve Balık Kurumu 26.01.1940 tarihinde yürürlüğe giren 3780 Sayılı Milli Korunma Kanunu’nun 6. Maddesi uyarınca, 28.8.1952 tarih ve 3/15597 sayılı kararıyla onaylanan K/781 sayılı Koordinasyon Kurulu Kararına binaen, 1 Ekim 1952’de Ticaret Bakanlığı’na bağlı olarak kurulup, 1 Ocak 1953’te faaliyetlerine başlamıştır.

⁶⁶ Yıldırım, *age.*, s. 116.

⁶⁷ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)*, Dönem 9, Cilt 13, Toplantı 2, Birleşim 35, 5.11.1952, s. 49.

⁶⁸ Yıldırım, *age.*, s. 118; Nadir Yurtoğlu, “Erken Cumhuriyet Dönemi ve Sonrasında Türkiye’de Balıkçılık Faaliyetleri: 1923-1960”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 32, Sayı 1, 2017, s. 233-263.

⁶⁹ *Balıkçılık Dergisi’nin* 1953-1958 yılları arasında neşredilen sayıları incelendiğinde, Et ve Balık Kurumu ya da Hidrobiyoloji Enstitüsü’nde çalışan yabancı uzmanlar ve çalışmalar hakkında detaylı bilgilere ulaşılabilir. Bu uzmanlar tatlı sulardaki balıkların envanterlerin çıkarılmasından farklı balık türlerinin avlanma tekniklerine, balıkların soğuk hava depolarında saklanma koşullarından dondurulmuş ürünlerin nakliyatına dek, bir balık endüstrisinin ihtiyaç duyacağı tüm bilgiyi kurum çalışanlarına ve kamuya aktarmıştır. Bu çalışma Et ve Balık Kurumu’nun kuruluşuna odaklandığından, bu yıllarda Et ve Balık Kurumu’nun 1953-60 arası faaliyetleri bu çalışmanın dışında bırakılmıştır.

⁷⁰ Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Raporları’na doktora çalışması boyunca muhtelif tarihlerde ulaşmaya çalışılmış ama erişmek mümkün olmamıştır. Bu raporlar devlet arşivlerinde yakın bir tarihte kataloglanmış olup henüz dijital ortama aktarılmamıştır.

⁷¹ Yıldırım, *age.*, s. 120.

Sonuç

Türkiye'de et krizi 1930'ların ortalarından itibaren ülke gündeminde kendine yer bulmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın arifesinde İstanbul'da patlak veren et krizi savaş yılları boyunca devam etmiştir. O yıllarda Türkiye'nin zayıf ulaştırma alt yapısı ve sınırlı kurumsal kapasitesi nedeniyle politika yapımcılar, et kriziyle mücadele etmek için İstanbul'a yoğunlaşmıştır. İstanbul'da patlak veren et krizinin, savaş yıllarında sınırlı üretim miktarı ve artan tüketimle birlikte kısa sürede ülke çapında bir krize sebep olabileceği korkusu politika yapımcıların İstanbul'a odaklanmasının en önemli nedenidir. İstanbul'u besleyebilmek için getirilen öneriler ise sorunlara gündelik çözümler sunmaktan öteye geçememiştir. Kimi zaman ihracatın kısıtlanması kimi zamansa fiyatların İstanbul içinde ve İstanbul'a özel olarak belirlenmesi nedeniyle et meselesi politika yapımcıları ulusal ve yerel arasında bir ikileme hapsedmiştir. Bu ikilemi aşmanın yolu ancak topyekûn bir kalkınma hamlesiyle aşılabileceğinden kurumsal reçetelere savaş sonrasında başvurmak mümkün olabilmektedir.

Et ve Balık Kurumu'nun tarihi iki savaş arası dönemde ülkenin tarım, hayvancılık ve altyapısı incelendiği zaman bir kurum tarihinin ötesinde, Türkiye'nin iktisadi kalkınma serüveninden bir kesiti sunar. Türkiye ihtiyaç duyduğu teknik bilgi, finansman, modern tarım ve hayvancılık teknikleriyle birlikte ulusal bir ulaştırma altyapısına savaş sonrası dönemde ulaşabilmektedir. II. Dünya Savaşı'nın ardından, ülkenin kronikleşen et meselesini çözmek için geliştirilen politika önerilerini hayata geçirme fırsatını gören politikacılar, daha henüz savaş yıllarında hazırlanan sanayi planından vazgeçmekte bir sakınca görmemişlerdir.

İç tasarruflara dayalı sanayileşme politikasından dış kaynaklara dayalı tarımsal kalkınma politikasına geçiş geniş bir toplumsal uzlaşmayla sağlanmış, uluslararası sistemin beklentileriyle toplumsal talepler arasında bir uzlaşma zemini yaratmıştır. Uluslararası sistemin şartlı kredilerle sağladığı kaynaklar, tarım ve ulaştırma altyapısını geliştirmek için kullanılmıştır. Ekonomideki paradigma değişimi politikaların muhtevasını değiştirirken, diğer yandan politika yapımcılara ülkenin bir diğer sorunlu alanına; ulaştırma ile tarım ve hayvancılık altyapısına müdahale etme imkânı tanımıştır. Bu bağlamda ekonomide paradigma değişimi kalkınma politikalarında bir kopuş değil, bir süreklilik olduğunu açığa çıkarmaktadır.

Et ve Balık Kurumu'nun kuruluş öyküsü Türkiye'de bürokrasi ve politika yapımcıların krizleri nasıl tanımladığı ve hangi çözüm önerilerini nasıl geliştirdiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu öyküde yerelde patlak veren et krizi ulusal bir sorun hâline gelmiş; İstanbul'daki et meselesini çözmek için geliştirilen politika önerileri ise ulusal bir kurum gözetiminde ulusal et endüstrisi kurma

fikrine dönüşmüştür. Politika fikri ekonomide paradigma değişiminin olduğu bir dönemde somut kurumsal bir çıktı hali almıştır.

1949 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi bünyesinde kurulan Et, Balık ve Yağ işleri Müdürlüğü Marshall Planı kapsamında alınan kredi ve teknik desteğin hayvancılığın geliştirilmesi ve bir et endüstrisinin kurulması için çalışmalarına başlamıştır. II. Dünya Savaşı arifesinde kurulan ama kendi teşkilatı ve altyapı imkânlarına ancak savaş sonrasında kavuşabilen Toprak Mahsulleri Ofisi, ekonomide paradigma değişiminin kurumsal kapasite üzerindeki etkilerini gözlemlene imkânı sunmaktadır. Kurum o yıllarda sahip olduğu merkez ve taşra teşkilatıyla yeni ekonomi paradigmasının pivot kurumu olarak çalışmıştır. Kurumun bünyesinde kurulan müdürlük ise sadece 2 yıl faaliyet göstermiş, bu sürede kurulacak olan müstakil kurumun altyapısını ve politikalarını hazırlamıştır. Bu bağlamda Et ve Balık Kurumu, Türkiye'nin kurumsal kapasitesini nasıl kurduğu ve sınırlarını nasıl genişlettiği sorusunun yanıtını vermektedir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü

30.01.0.0/105.658.1 (24.03.1953).

Başbakanlık Kararlar Dairesi Başkanlığı

30.18.1.2/84.70.60 (22.07.1938).

30.18.1.2/133.69.15 (15.08.1953)

Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü

30.10.0.0/165.149.3 (20.10.1938).

30.10.0.0/82.541.6 (28.02.1938).

30.10.0.0/83.541.1 (03.03.1938).

30.10.0.0/83.543.30 (22.03.1938).

30.10.0.0/50.324.16 (23.03.1942).

30.10.0.0/ 152.78.23 (13.07.1943).

Resmî Yayınlar

Et ve Balık Kurumu, Et Endüstrisi Dergisi

(1973) Et Endüstrisi Dergisi, Cilt 8, Sayı 43.

Resmî Gazete (RG)

(1942) Millî Korunma Koordinasyon Kurulu K/240 Sayılı Karar (08.01).

(1942) Millî Korunma Koordinasyon Kurulu K/297 Sayılı Karar (11.05).

(1947) Çok Şey Tarıma Bağlı, Tarım Bakanlığı, Ankara.

TBMM Tutanak Dergisi (TBMMTD)

(1946) Dönem 8, Cilt 3, Toplantı 1, Birleşim 18, (18.12).

(1948) Dönem 8, Cilt 13, Toplantı 3, Birleşim 5, (12.11).

(1950) Dönem 8, Cilt 24, Toplantı 4, Birleşim 53 (22.11)

(1952) Dönem 9, Cilt 13, Toplantı 2, Birleşim 35 (5.11)

Toprak Mahsulleri Ofisi Yayınları

(1949) Toprak Mahsulleri Ofisi, On İkinci Hesap Devresi Çalışma, Bilanço ve Kâr Zarar Yönetim Kurulu Raporu, Ankara.

(1950) Toprak Mahsulleri Ofisi, On Üçüncü Hesap Devresi Çalışma, Bilanço ve Kâr Zarar Yönetim Kurulu Raporu, Ankara.

TÜİK, İstatistik Göstergeler

(1925-2011) Türkiye İstatistik Kurumu, Tarım ve Hayvancılık Temel Göstergeleri, Ankara.

Kitaplar ve Makaleler

ADALET Begüm (2018) *Hotels and Highways: The Construction of Modernization Theory in Cold War Turkey*, Stanford University Press, Stanford.

AKKERMAN Cevat – BEKMAN Muzafer (1942) *Türkiye'nin Et Meselesi*, T.C Ziraat Vekâleti Neşriyatı.

AKMAN Numan (1983) Cumhuriyet Döneminde Sığırcılık, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 9, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 2430-2436.

AŞKIN Yücel (1983) Cumhuriyet Döneminde Koyunculuk, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 9, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 2437-2440.

BARNETT Michael-FIENNOMORE Martha (2004) *Rules of the World: International Organizations in Global Politics*, Cornell University Press Cornell.

BATU Selâhattin (1941) Türkiye'de Hayvancılık, *Türkiye Coğrafya Dergisi*, Sayı. 3-4, s. 309-15.

BERGER Peter- LUCKMAN Thomas (1966) *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Doublday, New York.

ÇARIKLI Targan Hacim (1947) *Bretton Woods Anlaşması ve Türkiye*, İstanbul.

ÇOLAK Melek (2019) Atatürk Döneminde Tarıma Dayalı Hayvancılık Politikası ve Macar Uzman Oszkár Wellmann'ın Raporları, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt XVI, Sayı 62, s. 175-189.

- DOBBIN Frank (1994) *Forging Industrial Policy: The United States, Britain, and France in the Railway Age*, Cambridge University Press, Cambridge.
- GUNLUK Ahmet (1983) Su Ürünleri, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 9, İletişim Yayınları, İstanbul.
- HALL Peter A. (1989) *The Political Power of Economic Ideas: Keynesianism Across Nations*, Princeton University Press, Princeton.
- HARTMANN Heinrich (2022) Meeting Again at Tahirova: German Expertise in Turkish Agriculture in the 20th Century, *Contemporary European History*, s. 1-18.
- HIRSCHMAN, Albert O. (1967) *Development Project Observed*, Brookings Institution Press.
- KRASNER Stephan D. (1984) Approaches to the State: Alternative Conceptions and Historical Dynamics, *Comparative Politics*, 16, s. 223-246.
- KAZGAN Gülten (1993) *Tarım ve Gelişme*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- KEYDER Çağlar (1993) *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye: 1923-1929*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- LORENZINI Sara (2019) *Global Development: A Cold War History*, Princeton University Press, Princeton.
- OWEN Wilfred (1964) *Strategy for Mobility*, Brookings Institution Transport Research Program, Washington.
- ÖNİŞ Ziya - ŞENSES Fikret (2016) Küresel Dinamikler, Ülkeçi Koalisyonlar ve Reaktif Devlet: Türkiye'nin Savaş Sonrası Kalkınmasında Önemli Politika Dönüşümleri, *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme Yazılar*, ed. Fikret ŞENSES, İletişim Yayınları, İstanbul.
- PAMUK Şevket (2014) *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- TEKELİ İlhan – İLKİN Selim (2004) *Cumhuriyetin Harcı: Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- (2009) *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- (2014) *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla II. Dünya Savaşı Türkiye'si*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TEMEL Mehmet (2010) Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 24, s. 1-33.
- TEZEL Yahya Sezai (1994) *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923-1950*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- THORNBURG Max – WESTON, Spry Graham – SOULE George (1949) *Turkey An Economic Appraisal*, The Twentieth Century Fund, New York.
- TOPRAK Zafer (1988) Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler: 1900-1950, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*, Ed. Şevket PAMUK - Zafer TOPRAK, Yurt Yayınları, Ankara.
- WEIR Margaret - SKOCPOL Theda (1985) State Structures and the Possibilities for 'Keynesian' Responses to the Great Depression in Sweden, Britain, and the United States, *Bringing the State Back In*, Ed. Peter B. EVANS - Dietrich RUESCHEMEYER - Theda SKOCPOL, Cambridge University Press, Cambridge.
- YILDIRIM Seyfi (2019) *Toprak Mahsulleri Ofisi Tarihi: 1938-2018*, Toprak Mahsulleri Ofisi, Ankara.
- YURTOĞLU Nadir (2017) Erken Cumhuriyet Dönemi ve Sonrasında Türkiye'de Balıkçılık Faaliyetleri: 1923-1960, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 32, Sayı 1, s. 233-63.
- YÜREKLİ Sıtkı (2012) 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye Cumhuriyetinde Süngercilik ve Sünger İhracatı, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 24, s. 33-61.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Ulus

Vakit

Yeni Sabah